

KINGA KUSZAK

ORCID 0000-0002-2430-7803

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ŚWIADOMOŚĆ JĘZYKOWA MŁODZIEŻY - PRÓBA PEDAGOGICZNEGO OGLĄDU

ABSTRACT. Kuszak Kinga, *Świadomość językowa młodzieży – próba pedagogicznego oglądu* [Language Awareness of Young People: an Attempt at a Pedagogical Perspective] Studia Edukacyjne no. 76, 2025, Poznań 2025, pp. 43-57. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. Submitted: 01.04.2025. Accepted: 16.05.2025. DOI: 10.14746/se.2025.76.4

The article is theoretical in nature. It focuses on the language awareness among young people. Language awareness enables code-switching and balancing between the sociolect known as the youth language and the official, standard-compliant language. Depending on the context, language is used by young people to identify themselves with the group and to manifest their independence, distinctiveness and uniqueness. It also reflects their integration into linguistic norms and their creative transformation of these norms. The level of language awareness determines which variety young people choose to use in particular situations. Drawing on the levels of language awareness identified in the literature, the author presents examples of both low and high levels of language awareness in the linguistic competence of young people. The conclusion is presented within the context of the core curriculum, highlighting the need to correlate literary education with language education.

Key words: youth, language development, language awareness

Wprowadzenie

Język młodzieży – język osób w okresie dorastania, dojrzewania, adolescencji¹ w literaturze naukowej jest traktowany jako swoisty socjolekt, a więc odmiana języka narodowego związana z istnieniem określonej grupy społecznej (Grabias, 1997, s. 119). Nazywa się go również slangiem, gwarą uczniowską, młodomową, mówieniem po młodzieżowemu. Cechę tę dostrzega Halina Zgółkowa, wskazując pokoleniowość gwary uczniowskiej i jej wymiar subkulturowy (Zgółkowa, 2012, s. 85). Jest to język o małej trwałości, zatem

¹ W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że proces dorastania zaczyna się zwykle w 9-12. roku życia i kończy w wieku około 18-20 lat (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016, s. 245).

postrzega się go „jako zjawisko ciągle zmieniające się, ujmowane w kategoriach zachowań językowych” (Grabias, 1997, ss. 119-120). Kazimierz Ożóg zauważa, że język młodzieży stanowi bardzo skomplikowany fenomen o różnorodnych uwikłaniach (Ożóg, 2019, s. 532). Podatny jest na pewne trendy i mody, szybko się zmienia, wpływa na niego moda językowa, oddziaływanie Internetu i nowoczesnych technologii. Ze względu na dynamikę trudno ująć wszystkie jego zmiany, nowe elementy, szczególnie te odnoszące się do warstwy leksykalnej.

Do podstawowych mechanizmów zmian w socjolekcie młodzieżowym Kazimierz Ożóg zalicza:

- identyfikację z grupą rówieśniczą i wzmocnienie więzi w grupie poprzez używanie wyrazów modnych, sloganów dających poczucie przynależności do wspólnoty języka;
- prestiż w grupie rozumiany jako poczucie wyższości spowodowane sposobem porozumiewania akceptowanym przez grupę;
- potrzebę odróżniania się od osób nienależących do grupy dzięki nie tylko wygląadowi i gestom, ale też językowi, który stanowi zasadniczy wyróżnik grup, głównie subkultur;
- upowszechnianie wartości grupowych, symboli ważnych dla określonej wspólnoty młodzieżowej (Ożóg, 2014, ss. 16-17).

Język młodzieżowy i zachowania językowe młodych ludzi są również postrzegane jako wyraz buntu przeciwko istniejącej normie (Szymańska, 2013). Słownictwo młodych ludzi ukazuje „bycie” młodego człowieka wśród wielu przedmiotów, ale też wśród wspólnoty pojmowanej jako: „kumple” w zabawie bądź „przeciwnicy” w życiu (Ożóg, 2019, s. 549). Młody człowiek nieustannie odkrywa u innych ludzi (rodziców, nauczycieli) niekonsekwencje, również językową, nieprecyzyjne stosowanie pojęć. Czepianie się wypowiedzi innych, typu: „Powiedziałaś szlaban na komputer. Ja gram na komórce, a to jest zasadnicza różnica” – stanowi między innymi przejaw rozwijającej się świadomości językowej. Tylko to, co według nastolatka jest logiczne, jest jedynie prawdziwe. Wskazuje się ponadto, że uczniowie posługują się polszczyzną gorszą niż potoczna, zarówno w kontaktach z rówieśnikami, jak i rozmowach z nauczycielami. Szkoła zaś i nauczyciele nie zawsze dbają o poziom językowy wychowanków (Bugajski, Steciąg, 2012, ss. 30-31). W mojej opinii, dbałość o poziom językowy uczennic i uczniów wiąże się z rozwijaniem ich świadomości językowej.

Pojęcie świadomości językowej i przejawy świadomości językowej młodych ludzi

W literaturze zwraca się jednak uwagę na dwa oblicza (dwie strony) języka młodzieży. Z jednej strony, język młodzieży postrzega się jako swoisty kod

ograniczony, z drugiej – wskazuje na jego oryginalność i wypracowanie środków językowych. Do jego analizy użyteczna jest typologia kodów, zaproponowana przez Basila Bernsteina. Tym tropem podąża na przykład Kazimierz Ożóg, próbując usytuować język młodzieży między dwoma biegunami: kodem ograniczonym a kodem rozwiniętym (Ożóg, 2019, ss. 532-556). Moim zamierzeniem jest jednak nieco inne spojrzenie na język młodego pokolenia. Podstawową kategorią, wokół której konstruuję rozważania jest kategoria świadomości językowej, stanowiąca kategorię niejednoznaczną i nieostrą, różnie interpretowaną. Dla potrzeb niniejszego opracowania przyjmuję, że świadomość językowa jest to: indywidualne poczucie językowe, czyli wiedza i przekonanie użytkownika na temat języka (Zgółka, 1980), wyrażająca się względnie trwałymi sądami i poglądami na temat języka oraz zachowaniami językowymi (Markowski, 1992, s. 198; Skudrzykowska, Urban, 2000, s. 1410) i określoną postawą wobec języka (Gajda, 1987; Porayski-Pomsta 1999). Przejawia się dbałością o język i podejmowaniem różnych działań odnoszących się zarówno do samego języka, jak i ludzi, którzy się nim posługują (Markowski, 1999, ss. 14-15). W odniesieniu do samego języka objawia się zdolnością do refleksji nad językiem jako systemem abstrakcyjnych reguł na poziomie systemu fonologiczno-fonetycznego, morfologicznego, składniowego, leksyki (Kostecka-Sadowa, 2019, s. 178). Stopień świadomości językowej może zależeć od różnych cech społeczno-demograficznych – na przykład wieku, wykształcenia, pochodzenia społecznego, środowiska. Przyjmując możliwość stopniowości poziomu świadomości językowej (np. Markowski, 2012, s. 124), dozwala się założyć, że świadomość językowa może być niska lub wysoka. Za przejawy niskiego poziomu świadomości językowej Markowski uznał wyśmiewanie kogoś, kto mówi źle (Markowski, 2012, s. 124), z kolei przejawem wysokiego poziomu świadomości może być perfekcjonizm językowy, kultura języka, ale też twórczość językowa, rozumiana jako adekwatne do sytuacji operowanie środkami językowymi.

Okres dojrzewania to właśnie czas rozwijania się świadomości językowej młodych ludzi. Kształtująca się świadomość pozwala im funkcjonować w przestrzeniach języka formalnego (normy językowej, języka szkolnego, oficjalnego) oraz języka nieformalnego (grupy rówieśniczej) i w zależności od kontekstu na przełączanie kodu językowego (Kostecka-Sadowa, 2019). Jednym z elementów świadomości językowej uczennic i uczniów jest dostrzeganie istnienia norm językowych nakazujących na przykład stosowanie określonych słów, zwrotów w wiadomych sytuacjach, stosowania takich a nie innych reguł gramatycznych, co młodzież czyni na przykład w relacjach z nauczycielami, dorosłymi. Przejawem istnienia świadomości językowej młodych ludzi jest też celowe łamanie zasad, wykraczanie poza to, co w języku zostało ustalone i powszechnie przyjęte, mówienie w sposób nieaprobowany przez dorosłych i czasem wyrażnie ich drażniący (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016,

s. 270). Młodzi ludzie w określonych sytuacjach i kontekstach wybierają jedną z odmian języka. W pewnych okolicznościach jest on wyrazem niezależności i swobody, w innych – podporządkowania się. W relacjach z rówieśnikami ich język jest „swobodny” i stanowi „język, który pozwala manifestować odrębność” (Zgółkova, 2012, s. 83). Zacierą się w nim „granica między potocznością, rubasznością, pospolitością, a na przykład wulgarnością” (Zgółkova, 2012, s. 85). Halina Zgółkova podkreśla, że „sporo zjawisk wskazywanych przez uczniów jako «swoje» w istocie ma pochodzenie potoczne” (Zgółkova, 2012, s. 85). Młody język wyróżnia przede wszystkim specyficzna warstwa leksykalna.

Powierzchnowości i ubóstwa jako wyraz niskiej świadomości językowej młodzieży – czy na pewno?

W dostępnych w literaturze językoznawczej, psychologicznej, pedagogicznej opisach języka używanego przez młodzież zwraca się uwagę na jego następujące cechy, wskazujące na ubóstwo leksykalne, małą oryginalność i precyzję językową, wulgaryzację języka, uleganie silnym wpływom angielszczyzny, niezrozumiałość języka (np. Markowski, 2012, s. 125). Za przejawy ubóstwa językowego przyjmuje się:

- Specyficzne słownictwo i frazeologię, na przykład: densić-tańczyć, totalna balanga-świećna zabawa, kumać temat-rozumieć, czaić bazę-rozumieć, bujać się-odczepić się, mieć nawijkę-dobrze mówić, bajerant-wygadany, łoś-człowiek, który czegoś nie rozumie, wypasiony-bogaty (Ożóg, 2019, ss. 459-550).

- Słownictwo i zwroty zaczerpnięte z reklam, seriali, filmów, i tym podobne: mordo ty moja-zwrot powitalny, skrzydlata przyjaciółka-podpaska (Zgółkova, 2012, ss. 86-89).

- Słownictwo i zwroty zaczerpnięte z nowych mediów: Internetu i portali społecznościowych, na przykład: wbijaj na kompa-wejść do komputera, zal.pl/rospace.com-krytyka rozmówcy, lubię to-wyraz aprobaty, pixel-nauczyciel informatyki, bot-człowiek-komputer (Zgółkova, 2012, ss. 86-89).

- Słownictwo zaczerpnięte z systemu telefonii komórkowej, szczególnie w konwencji obowiązującej w formie smsów: esy-SMS-y, głuchnij-zadzwoń, impulsy lecą-miłość, BTW (*by the way*)-przy okazji, OMG (*o my God*)-Mój Boże, JJ-już jestem, zw-zaraz wracam, KC-kocham cię, bd-będę, mg-mogę, bry-dzień dobry, NMZC-nie ma za co, OCB-o co biega (o co chodzi) (Zgółkova, 2012, ss. 86-89).

- Słownictwo i zwroty zaczerpnięte z muzyki popularnej, z hip-hopu, na przykład: rozkminiać-zastanawiać, próbować zrozumieć, pióra-włosy, poginać-chodzić, kumać-rozumieć, styka-dosyc (Wojnarska, 2013, s. 67).

- Używanie słów-wytrychów, czyli słów pojemnych znaczeniowo, które pozwalają wyrazić różną treść, na przykład: spoko, fajny, luz, odlotowy, cool, ekstra (Ożóg, 2019, ss. 459-550) oraz specyficzna twórczość językowa bazująca na słowach-wytrychach: megawypas, megawypasik; megaściema; megamózg; megastrzała (ładna dziewczyna) (Miodek, 2012, ss. 49-51).

- Używanie form skróconych wyrazów (dozo-do zobaczenia, cze-cześć, nara-na razie, impreza-impreza, kom-telefon, komórka (Miodek, 2012, ss. 49-51).

- Słownictwo odzwierciedlające czarno-biały obraz świata, na przykład: odlotowy, zajebisty, czaderski, fajowsko, zapierdzysty, zawaliście, kultowo, na maksa, kulowo, dupiasto (Ożóg, 2019, ss. 549-550).

- Wulgaryzmy używane jako forma przerywników, przecinków (np. Karwatowska, 2008, ss. 147-161) oraz słów odzwierciedlających emocje. Licznym wulgaryzmom przypisuje się nową funkcję – nośnika żartu i dowcipu (Skowronek, 2005, s. 72).

Halina Zgółkowa zauważa, że niektóre wulgaryzmy młodzi ludzie traktują jako określenia neutralne – bez jakichkolwiek kwantyfikatorów, na przykład: ty suko – jako pieszczotliwy zwrot do koleżanki, moja świnia-moja dziewczyna, pańcia-ładna dziewczyna (Zgółkowa, 2012, s. 85).

- Agresję językową widoczną w zasobie leksykalnym służącym do określania różnych obiektów, na przykład szkoły: alkatraz, bagno, barłóg, barykada, belweder, buda psów, bunkier, burdel, piekło i tym podobne, i nauczycieli: ameby, bakterie, bełkoty, brodawki pedagogiczne, gnidy, kaci, mafia sycylijska i tym podobne (Zgółkowa, 1995, s. 310), także w relacjach interpersonalnych z rówieśnikami, rodzicami, obcymi osobami dorosłymi (Pankowska, Bieganowska-Skóra, 2018, s. 192), w których występują wyrazy niecenzuralne w celu obrażenia kogoś, w których występują słowa powszechnie uznane za obraźliwe, których forma jest obraźliwa (Sileńska, Szpunar, 2020, s. 107).

Mowa nienawiści i hejtowanie jest przejawem agresji językowej w przestrzeni Internetu (na portalach społecznościowych, forach internetowych, jednak nie tylko) (np. Garwol, 2019, ss. 158-163).

Wyniki badań wskazują, że 44,6% nastolatków jest świadkiem „wyzywania w Internecie”, natomiast 33,2% – „ośmieszania kogoś ze znajomych” (Lange i in., 2023). Sami uczniowie i uczennice definiują hejt jako: „obrażanie takie anonimowe”, „obrażające różne takie teksty” (Włodarczyk, 2014, s. 9), kierowane wobec osób odmiennych pod względem kultury, cech fizycznych, przekonań i tym podobnych. Do słów i zwrotów obraźliwych zaliczają na przykład nazwanie kogoś „pedałem”, „Cyganem”, „Żydem”, „Czarnuchem”, określenia typu: „nachchrałbym ci na twarz” (Włodarczyk, 2014).

- Nawiązania do angielszczyzny: after, afterek-nieoficjalna kontynuacja imprezy głównej, biforek-nieoficjalna impreza przed imprezą główną, debeściak, debeściarski, deceściacki-najlepszy, krejzol-szalony, zwariowany i tym

podobne (Miodek, 2012, ss. 49-51). Halina Zgółkowa dodaje, że wprowadzenia do języka młodzieżowego wyrazów obcych jest monotoniczne, rzadko można spotkać zapożyczenia inne niż angielskie. Po części są to znane z innych mniej oficjalnych odmian współczesnej polszczyzny słowa, na przykład *whatever*, *wow*, *meeting*, *homework*, *I tower you*, *sweet/sweetaśnie*, *full*, *welcome* in Witnica-kolejna impreza i tym podobne (Zgółkowa, 2012, ss. 86-89).

- Upowszechnienia angielskiego sposobu przeklinania: *shit*, *fuck* oraz zwrotów grzecznościowych: *sorry*, *thanks* (Ożóg, 2019, ss. 549-550).

- Żartobliwe angliczowanie fonetyczne, na przykład: *dzięks*, *dżampreza*, *spox*, *bronx* (Miodek, 2012, ss. 49-51).

- Luz językowy (luz komunikacyjny²), przejawiający się na przykład w warstwie fonetycznej języka: wymowa niedbała, niewyraźna (Ożóg, 2019, ss. 459-550).

- Nacechowanie emocjonalne wyrazów, na przykład: *cool*, *super*, *fajowo*, *kumać*, *smętnie*, *szał*, *czad* i tym podobne (Ożóg, 2019, ss. 549-550).

- Trudności z werbalizowaniem zróżnicowanych emocji, na przykład związanych z cierpieniem i przeżywaniem cierpienia (Ratajczak, 2012, s. 65).

Zdaniem Heleny Synowiec, młodzież zna różne schematy słowotwórcze, ale często nie uwzględnia normy ograniczającej ich wykorzystanie, wtórnej w stosunku do systemu słowotwórczego, który jest przyswajany mechanicznie. Według tej autorki młodzież:

- Ma trudności w posługiwaniu się wyrazami podobnymi pod względem strukturalnym i brzmieniowym: *ceglany*, *ceglasty*; *owocny*, *owocowy*; *gospodarczy*, *gospodarny*; *gospodarski* *zaradczy*, *zaradny*; *dziecięcy*, *dziecinny*.

- Nadużywa antonimów formacji odprzymiotnikowych z przedrostkiem nie: *niefalszywy* *kolega* zamiast *szczerzy kolega*, *niepozytywny* *bohater* zamiast *negatywny bohater*, *nie łagodny* *nauczyciel* zamiast *surowy nauczyciel*, *niepracowici uczniowie* zamiast *leniwi uczniowie*.

- Ma trudności z przymiotnikami z przedrostkiem -alny, na przykład *nie-wybaczalny* *człowiek-człowiek*, który nie wybacza.

- Tworzy w wypracowaniach nieprawidłowe struktury na wzór wyrazów o podobnej budowie słowotwórczej, na przykład *bohaterskość* zamiast *bohaterstwo*, *bezlitość* zamiast *brak litości*, *bierność* zamiast *bierność*, *rywalstwo* zamiast *rywalizacja* (Synowiec, 2017, ss. 91-92).

W odniesieniu do wypowiedzi pisemnych zwraca się uwagę przede wszystkim na brak dywersyfikacji na „mówność i pisanosć” (Wielczek, 2021, s. 192). Młodzież ma niską świadomość tego, że pisemna forma wypowiedzi wymaga na przykład innych środków językowych. A ich wypowiedzi cechuje:

- Mało zindywidualizowane, wąskozakresowe słownictwo.

² Również inni badacze zwracają uwagę na tę cechę języka młodzieży, np. Skowronek (2003).

- Częste substytuty ekspresji żywego słowa w postaci reduplikacji głosek, na przykład barrrdzo, ogrrrromnie, piszczczy (Bednarkowa, 1995, s. 144).

- Powszechnie występujące określenia w formie zdrobniałej, na przykład z małym zawiniątkiem w koszyczku, mojego malutkiego szczeniaczka, jak nazwać to maleństwo, mój malutki pisak, Droga Anetko! (Bednarkowa, 1995, s. 145).

- Nonszalancja w zakresie pisowni i konstrukcji zapożyczeń, uwikłanych w relacje z rodzimymi elementami leksykalnymi, na przykład mejwen – ang. *Maven* (ekspert, znawca), trajhardować – ang. *try hard* (bardzo się starać), kampić – ang. *camp* (czać się), moodzik – ang. *mood* (nastroj atmosfera) (Wielczek, 2021, s. 191).

- Schematyczność wypowiedzi, odwoływanie się do form skonwencjonalizowanych o dużej potoczności, na przykład zero akcji, świetna, fajna, odlotowa, beznadziejna lektura, szajs, głupia, przestarzała, ... (z wypowiedzi pisemnych uczennic i uczniów klas VI); ogólnie nudna, przynudzająca, fajna, świetna, OK, the best, posiada wiele gagów, daje rozrywkę, daje dużo do myślenia, noda, literacki chłam, nie powaliła mnie na kolana, odetchnąłem ulgowo, bardzo wiele negatywnych stron, ... (z wypowiedzi 14-latków).

- Niezgrabna kompilacja cudzych stwierdzeń (np. autorów opracowań lekturowych) (Budrewicz, Sienko, 2005, s. 125).

- Wypowiedzi nieudolne, nieprecyzyjne (np. poprawności gramatycznej, poprawności języka) (Święcicka, 2017, s. 236).

Na język młodego pokolenia silnie wpływa język mediów, język angielski, inne socjolekty i gwary (w tym np. grypsery). Uleganie wpływom mediów i rówieśników może być wynikiem niskiego poziomu świadomości językowej, jak również jednak świadomym dążeniem do manifestowania odrębności, kontestowania zastanej rzeczywistości, co stanowi ważny aspekt kształtowania się tożsamości. Określone formy językowe, na przykład wulgaryzmy, nonszalancja, luz językowy, agresja, zwracają uwagę na ich nadawców, na formę, przekaz. Wywołują reakcje, koncentrują na młodym człowieku uwagę otoczenia, której nie otrzymuje ani w domu, ani w szkole. Ma on wówczas poczucie sprawstwa.

Bogacenie słownictwa i dążenie do oryginalnego wyrazu jako przejawy świadomości językowej

Język młodych ludzi jest kształtowany przez wiele czynników, w tym przez uczestnictwo w kulturze wysokiej, obcowanie z literaturą, teatrem, ambitnym filmem, muzyką, sztuką, ale także przez oddziaływanie kultury popularnej, nowoczesnych technologii. Na przestrzeni okresu dojrzewania język

młodych ludzi się zmienia, zachodzą w nim zarówno zmiany ilościowe, jak i jakościowe. Ich podstawą jest kształtująca się świadomość językowa. Młodzi ludzie coraz lepiej orientują się w roli języka jako narzędzia w procesie komunikacji, a zatem także w normach językowych i komunikacyjnych, czego wyrazem jest werbalizowane przez nich przekonanie o konieczności „stosowania słów jasnych”, „wysławianie się szlachetnymi i arystokratycznymi słowami”, tego, że „w języku polskim występują wyrazy długie i wygładzone”, „wyrazy wyszukane i filozoficzne” (Czarnecka, 1997, s. 26). W odniesieniu do reguł gramatycznych, uczniowie uważają, że: „język polski to logiczne konstrukcje składniowe zgodnie z zasadami gramatyki”, zaś „mówienie po polsku oznacza stosowanie zasad gramatycznych, ortograficznych i interpunkcyjnych” (Czarnecka, 1997, s. 26). Uczniowie mają świadomość specyfiki języka potocznego, codziennego, rówieśniczego, a także literackiego. Ten ostatni jest ich zdaniem „prosty, piękny i zrozumiały dla wszystkich”, „jest jak rasowy pies wśród rasowych kundli”, „najpierw go przemyślamy, a później zostaje użyty”, „język literacki jest zbyt zawily” (Czarnecka, 1997, s. 28). Przywołane powyżej wypowiedzi uczennic i uczniów wskazują, że młodzież ze szkół podstawowych i ponadpodstawowych podejmuje namysł nad językiem jako narzędziem w procesie komunikacji, ich wypowiedzi dojrzewają, ale też wyrażają młodzieńczą potrzebę „filozofowania”, dociekań myślowych wyrażonych w języku, prowadzenia sporów, dyskusji nad językiem jako narzędzie w procesie komunikacji (Łapińska, Żebrowska, 1979, s. 712).

Literatura naukowa dostarcza dowodów wskazujących, że zmiany rozwojowe w języku młodzieży zmierzają w kierunku jego bogacenia i oryginalności. W niniejszym opracowaniu wskażę jedynie wybrane fakty pochodzące z badań i opracowań naukowych, jak:

- Bogacenie słownictwa przez poszukiwanie słów bliskoznacznych. Na przykład, Małgorzata Karwatowska w badaniu dotyczącym tworzenia przez uczniów słów bliskoznacznych do słowa „kłamstwo” odnotowała liczne określenia, na przykład: oszustwo, nieprawda, fałsz, blef, kit, łgarstwo, obłuda, wał/walek, oszukaństwo, kręctwo, nieszczerść, oszczerstwo, bujda, zatajenie, kant, nieuczciwość, świństwo, bluźnierstwo, zdrada, głupota, krzywoprzysięstwo, bojaźń, fałszerstwo, kruczek, machlojka, plotka, strach, szyderstwo, tchórzostwo, wstyd, wykręt, wymysł, zło, błaga, brednia, ból, brak lojalności, chamstwo, delikatność, drwina z innych, dwulicowość, egoizm, gruboskórność, idiotyzm, kalumnia, kanciarstwo, kłam, krzywda, lepsze wyjście z kłopotliwej sytuacji, lepsze zło, łgarstwo, mijanie się z prawdą, niedomówienie, nieodpowiedzialność, niepełna prawda, niesprawiedliwość (Karwatowska, 2001, s. 145³). Przywołane przykłady pokazują bogactwo języ-

³ Autorka badała i analizowała również uczniowskie ujęcia określenia prawda.

kowe uczennic i uczniów oraz ich dużą rozpiętość – od słów kolokwialnych po słowa rzadkie, oryginalne.

– Bogacenie słownictwa dotyczącego emocji. Urszula Kopeć badając słownictwo służące do nazywania uczuć uczniów szkół podstawowych i liceów zauważyła, że w zasobie leksykalnym młodzieży systematycznie wzrasta liczba wyrazów o wyspecjalizowanym znaczeniu, na przykład: euforia, uniesienie, znużenie, zażenowanie, satysfakcja, rozjuszenie, furia, ekstaza, nostalgia; w wypowiedziach ustnych i pisemnych. Wzrasta też liczba związków frazeologicznych użytych w wypowiedziach, na przykład: poczucie krzywdy, pogoda ducha, wyrzuty sumienia, pewność siebie; wzrasta również liczba słów potocznych. Natomiast, u uczniów zasadniczych szkół zawodowych nie odnotowano przyrostu słownictwa nazywającego uczucia; dotyczy to także związków frazeologicznych (Kopeć, 2000, ss. 129-131). Inne badania dowodzą też, że w okresie dojrzewania rozwija się słownictwo dotyczące emocji, pozwalające na subtelne wyrażanie przeżyć i ujmowanie w języku wielu niuansów. Następuje zwrot do wewnątrz. Młodzież mniej koncentruje się na zewnętrznej sytuacji, a bardziej na subiektywnym przeżyciu. W szczególności taką tendencję obserwuje się u dorastających dziewcząt. Ponadto, w okresie dorastania zmienia się treść wypowiedzi emocjonalnych; w okresie wczesnej adolescencji młodzież częściej używa słów określających emocje negatywne, a w okresie późnej adolescencji wzrasta liczba określeń pozytywnych (Stępień-Nycz, 2019, ss. 463-464).

– Rozwój słownictwa abstrakcyjnego. Barbara Guzik rozpatrywała wypowiedzi pisemne uczniów klas IV dotyczących pojęcia „zakłęcie” na podstawie następujących kryteriów: oryginalność, autentyczność, dynamiczność wypowiedzi, ekspresywność, komunikatywność i specyficzne cechy konstrukcji tekstów (Guzik, 1995, s. 329). Wyniki są następujące: 29% uczniowskich tekstów cechowało się małą oryginalnością treści i formy językowej. 45,3% tekstów miało cechy autentyzmu, które polegały na wiarygodnym przedstawianiu świata rzeczywistego i baśniowego, zawsze zgodnie w wycuciem językowym. 41,1% tekstów cechowało się wyjątkową dynamiką związaną ze spontanicznością wypowiedzi (do tworzenia tekstów wykorzystano czasowniki ruchu). Ekspresywność przedstawiało 33,6% tekstów (ekspresję uczniowie osiągnęli stosując orzeczniki wartościujące, rzadziej epitety). 54,7% tekstów miało poprawną konstrukcję tekstu tworzącą spójną całość z wyraźnie zaznaczoną ideą, którą wyznaczał szczegółowy lub ogólny temat oraz interesująco skonstruowane obrazy. Oceniając komunikatywność wypowiedzi uczniów, autorka zwróciła uwagę, że uczeń często chce przekazać w sposób bardzo poważny sens swojego działania i takie intencje odczytano w 31,2% tekstów (Guzik, 1995, ss. 334-335).

– Kształtuje się umiejętność definiowania, porównywania, twórczego językowego ujmowania pojęć abstrakcyjnych. Badania na ten temat prowadziła

Małgorzata Karwatowska, która analizowała umiejętność definiowania przez młodzież takich pojęć, jak: sumienie, szacunek, tolerancja, szczęście, kłamstwo, cierpienie, zazdrość, wolność (Karwatowska, 2010).

- Intensywnie rozwija się słownictwo specjalistyczne – naukowe i popularnonaukowe, na przykład określenia deszczu jako: zjawiska przyrodniczego, zjawiska atmosferycznego, zjawiska pogodowego (Plucińska, 1995, s. 129).

- Systematyczne wzbogacanie środków językowych służących różnym celom komunikacyjnym. Z badań Krystyny Czarneckiej wynika, że „porównania budowane są przez młodzież dwojako: 1. Drugi człon uzupełnia tylko wyjściową konstrukcję, np. o kimś kto biegnie można powiedzieć, że gna; porównanie rozwija bezpośrednio podaną informację, dodając obraz: gna jak bizon. 2. Mówimy o kimś, że ma pięść; tym samym nie ujawniamy jeszcze danych o jej sile czy wielkości, wiadomość tę należy odszyfrować z drugiego członu: ma pięść jak komar piętę, czyli maleńką, słabą. Odkodowanie znaczenia jest elementem gry. Przewrotnego porównania nie wolno redukować do pierwszego elementu (np. szybki jak żółw-to nie szybki, lecz powolny; proste jak świński ogon-to nie proste lecz skomplikowane” (Czarnecka, 1995, s. 318).

Konieczność rozszyfrowywania znaczeń stanowi tylko jedną z postaci zabaw językowych towarzyszącej budowaniu i stosowaniu porównań. Polegać może, jak pisze autorka, na posłużeniu się sensami przenośnymi i wykorzystaniu napięć między znaczeniem podstawowym a wtórnym – zazwyczaj metaforycznym (Czarnecka, 1995, s. 318). Absurdalność obserwowanego świata, jego niekonsekwencje, zakłócenia zdroworozsądkowego ładu i wszelakie nonsensy znajdują odzwierciedlenie w języku młodzieży. Konstrukcjami porównawczymi rządzą czasem mechanizmy typowe dla dowcipów abstrakcyjnych, na przykład: masz twarz jak baba z wozu, koniom lżej; wyglądasz jak pomidor z wrodzoną wadą mózgu; bełkoczesz jako stado rozbieganych kombinerek, napaliłaś się jak szczerbaty na fabrykę sucharów. Czasami w wypowiedziach młodych ludzi pojawia się nie jeden, a dwa paradoksy, na przykład: sypnął jak łysy warkoczem o kant kupi, pieprznął jak łysy grzywą o trójkątną kulę z czterema bokami. Większość tego typu określeń służy przekazaniu negatywnych emocji, gniewu, zniechęcenia, lekceważenia. Może służyć też znieważeniu rozmówcy. Z drugiej strony, wskazuje na kreatywność językową młodych ludzi.

- Używanie metafor. Badania Marty Szymańskiej dotyczące wypowiedzi pisemnych uczennic i uczniów w wieku 13-15 lat zwracają uwagę na różne funkcje metafor w języku młodzieży (poznawczą, poetycką, ekspresywną) i ich podtypy. Analizując wynik badań, autorka podkreśla, że po metafory jako środki językowego wyrazu częściej sięgają uczennice, w porównaniu z uczniami w tym samym wieku, zaobserwowała też niewielki systematyczny

wzrost tych konstrukcji w tekstach dziewczynek i spadek w tekstach chłopców (Szymańska, 2012, s. 86). Wśród metafor stworzonych przez uczennice i uczniów, wspomniana autorka odnotowała poetyckie rozbudowane obrazy, na przykład: delikatne dreszcze przemieszczają się z koniuszków palców, płyną przez dłonie, potem przez łokcie i gdzieś po czubku ramion znikają, ulatują jak sen (s. 103); brylantowa rosa uśmiercana przez słońce (s. 119); jej słowa tańczyły w jego pamięci, a każde z nich grawerowało się w niej (s. 120).

– Rozwój wyszukanego słownictwa i zwrotów: Quo vadis, witajże zacy... , witaj mości panie, jadło, zaiste, zaprawdę, powiadam ci: zaniechaj!, a i owszem, przasnie, zaiste chędogo, hacjenda, azaliż, abstrahując, altruista, metafizyczny, pietyzm, tudzież (Zgółkowska, 2012, s. 86).

– Rozwój umiejętności słowotwórczych, czego wyrazem jest tworzenie przezwisk, na przykład: Bagieta-osoba szczupła, Alvaro-podobny do bohatera telenoweli brazylijskiej, Bunia-dziewczyna przypominająca bohaterkę z bajki Gumisie, Kapudyn-nosi na głowie kaptur i tym podobne (Lewicka, 2016), Banderas-podobny do Banderasa, Bin Laden-ma zarost jak Bin Laden, Kanapka-od nazwiska Konopka, Sośniwo-od nazwiska Sosnowski, Kamisia-od nazwiska Kamiński (Burchacka, 2012).

– Rozwój komunikatów metatekstowych, na przykład: ogarnij się, bo dorastasz-reakcja na głupią wypowiedź, endeju-słowo ozdobnik-bez znaczenia, nie masz domu-krytyka rozmówcy, także tego-mówienie dla wypełnienia luki, a jadłeś kiedyś kota-słowa mające wybić rozmówcę z toku myślenia i tym podobne (Zgółkowska, 2012, s. 89).

– Stopniowy rozwój umiejętności wykorzystania związków frazeologicznych i przysłów w wypowiedziach ustnych i pisemnych. Małgorzata Świąćicka analizowała wypowiedzi pisemne uczennic i uczniów na temat domu rodzinnego. W tekstach młodych ludzi odnotowała takie związki frazeologiczne i przysłowia, jak: rodzinne gniazdo, ciepły ką, ciepło rodzinne, pomocna dłoń, wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej (Świąćicka, 2017, s. 273). Ta sama autorka analizowała wypowiedzi uczennic i uczniów na temat strachu. Odnotowała następujące określenia: być ledwie żywym, oszalałym ze strachu, nogi się komuś uginają, dusza idzie w pięty ze strachu, truchleć ze strachu, strach aż ciarki biorą (Świąćicka, 2017, s. 308). W tekstach pisanych przez młodzież odnotowuje się jednak zniekształcenia związków frazeologicznych i niepoprawne łączenie różnych związków frazeologicznych, na przykład: serce podeszło mi do gardła i biło jak młot, czułam, jak pot spływa mi na plecach i robię się cała czerwona (powinno być: po plecach), w gabinecie stawilem się w równym szeregu z kolegami i tym podobne (Bednarkowa, 1995, s. 143), co wskazuje na rozwojowy charakter tej umiejętności.

– Rozwój umiejętności humorystycznego traktowania języka oraz ujmowanie mówienia jako gry językowej, zabawy słownej, co uwidacznia się w łą-

czeniu leksemów w zaskakujące pary, zestawianie różnych stylów, łamanie konwencji, dowcipna ekstrawagancja, chęć ucieczki od sztampy językowej, co przejawia się nie tylko w języku mówionym, ale też w tekstach pisanych, na przykład napisach graffiti (łączenie przekazu werbalnego z ikonycznym) (Skorek, 2003, s. 73). Karnawalizacja języka – dążenie młodych ludzi do zabaw słownych, gier językowych, czarnego humoru (Boniecka, 2008). Posługiwanie się humorem i ironią, słowa-kalambury budowane są przez młodych ludzi nie zawsze zgodnie z zasadami morfologicznymi, zwroty i wyrażenia silnie nacechowane emocjonalnie (Wojnarska, 2013).

– Rozwój zdolności do rozumowania hipotetyczno-dedukcyjnego w okresie operacji formalnych umożliwia rozwój zasobu leksykalnego i włączenie słów abstrakcyjnych (np. ironiczny, zaskoczony, przygnębiający, zdumienie itp.) Rozwija się umiejętność wyciągania wniosków językowych (rozumienie kontekstu), umożliwiające rozumienie więcej, niż zostało wprost powiedziane,

– Rozwija się umiejętność integracji kilku rodzajów informacji językowych i rozpoznają znaczenia wynikające z kontekstu. Jedną z przyczyn, która pozwala na takie działania językowe jest rozwijająca się świadomość językowa i metajęzykowa – myślenie o języku i jego właściwościach.

Przywołane powyżej wybrane wyniki badań pozwalają dostrzec rozwijające się bogactwo językowe, różnicowanie form wypowiedzi oraz umiejętność coraz bardziej świadomego korzystania przez młodych ludzi ze środków językowych.

Wnioski w kontekście podstawy programowej

Okres dorastania jest etapem kształtowania tożsamości, rozwoju samorefleksji i refleksji nad otaczającą rzeczywistością oraz buntu wobec osób znaczących, to czas odrzucania inności i negowania wszystkiego oraz wszystkich, którzy nie pasują do obranej wizji świata (Brzezińska, Appelt, Ziółkowska, 2016, s. 270). Jest to również czas kształtowania obrazu siebie jako użytkownika języka, tworzenie stosunku do języka oraz eksperymentowania z językiem i w języku. Młodzi ludzie potrzebują mieć poczucie sprawstwa, także za pomocą języka jako narzędzia oddziaływania na innych.

Szkoła pełni, a przynajmniej powinna pełnić, ważną rolę w procesie rozwijania świadomości językowej, kształtowania wiedzy na temat roli i znaczenia języka, komunikatów językowych w relacjach społecznych, różnych form i środków językowego działania i tym podobnych. Konieczne jest zatem wyraźne wyartykułowanie w podstawie programowej roli świadomości językowej i działań, jakie służą rozwijaniu tej kompetencji. Na tę kwestię zwrac-

ca w pewnym stopniu uwagę Michał Ratajczak, pisząc o „niewykonalności” skorelowania w szkole nauczania literatury i nauczania języka. Jego zdaniem, w szkole więcej czasu poświęca się na analizę tekstu artystycznego, zdecydowanie mniej na sprawności językowe (Ratajczak, 2012, s. 70). W kształceniu językowym trzeba też zwrócić uwagę na rozwijanie świadomości, systematycznie podejmować temat siły oddziaływania językowego. Należy rozmawiać z młodzieżą na temat języka i komunikacji językowej. Młodzież zdaje sobie sprawę, że za pomocą słów oddziałuje na otaczające osoby, a tym samym może zmieniać rzeczywistość. Nie zawsze uświadamia sobie konsekwencje swoich działań. Wobec wszechobecnej w naszym życiu technologii, za pomocą której młodzi ludzie utrwalają oraz upubliczniają w przestrzeni wirtualnej swoje myśli i poglądy w formie komentarzy, ocen, hejtu, agresji językowej, trudno powiedzieć: „verba volant”. Słowa zostają. Ten element świadomości językowej jest niezwykle ważny i jednocześnie traktowany marginalnie w podstawie programowej.

Wkład autorów

Autor deklaruje samodzielny wkład w powstanie pracy.

REFERENCES

- Banaszkiewicz, A. (2019). *Świadomość językowa młodzieży – wybrane zagadnienia*. Poradnik Językowy, 767
- Baniecka, E. (2008). *Gwara młodzieżowa jako odmiana współczesnej polszczyzny – próba charakterystyki*. Studia Gdańskie, 5, 157-169
- Bednarkowa, J. (1995). *Wyrażanie ekspresji w tekstach pisanych uczniów*. W: K. Ożdżyński (red.), *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Budrewicz, Z., Sienko, M. (2005). *Ku porozumieniu. Wartościowanie tekstów literackich w wypowiedziach uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum a praktyka edukacyjna*. W: Z. Uryga, M. Sienko (red.), *Kształcenie sprawności językowej i komunikacyjnej. Obraz badań i działań dydaktycznych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej
- Bugajski, M., Steciąg, M. (2012). *Świadomość językowa, komunikacyjna, dyskursywna*. W: M. Steciąg, M. Bugajski (red.), *Świadomość językowa w komunikowaniu*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski
- Burchacka, K. (2012). *Przezwiska uczniów gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych w Działdowie: analiza formalna i znaczeniowa*. Prace Językoznawcze, 14
- Brzezińska, A., Appelt, K., Ziółkowska, B. (2016). *Psychologia rozwoju człowieka*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- Czarnecka, K. (1995). *Konstrukcje porównawcze jako odzwierciedlenie uczniowskiej wizji świata*. W: K. Ożdżyński (red.), *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Czarnecka, K. (1997). *Pragmatyczne spojrzenie uczniów na współczesną polszczyznę*. W: J. Porayski-Pomsta, H. Zgólkowa (red.), *Studia pragmatyngwistyczne*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa
- Czeszewski, M. (2008). *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Gajda, S. (1984). *Nauka o języku*. Polonistyka, 8
- Garwol, K. (2019). *Mowa nienawiści wśród dzieci i młodzieży*. Edukacja – Technika – Informatyka, 3, 29
- Grabias, S. (1997). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Guzik, B. (1995). *Diagnozowanie językowego obrazu świata (na przykładzie wypowiedzi uczniów klasy IV szkoły podstawowej)*. W: K. Ożdżyński (red.), *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Karwatowska, M. (2001). *Prawda i kłamstwo w języku młodzieży licealnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Karwatowska, M. (2008). *Językowe środki wyrażania agresji w rozmowach nastolatków*. Linguiistica Bidgostiana, 5
- Karwatowska, M. (2010). *Uczeń w świecie wartości*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Kopeć, U. (2000). *Rozwój słownictwa nazywającego uczucia w języku dzieci i młodzieży*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Kostecka-Sadowa, A. (2019). *Świadomość językowa i wartościowanie polszczyzny południowo-kresowej przez Polaków w obwodzie lwowskim*. Zielonogórskie Seminaria Językowe
- Lange, R. (red.), (2023). *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów i rodziców*. Warszawa: NASK – Państwowy Instytut Badawczy
- Łapińska, R., Żebrowska, M. (1979). *Wiek dorastania*. W: M. Żebrowska (red.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Markowski, A. (1992). *Polszczyzna końca XX wieku*. Warszawa: Wiedza Powszechna
- Markowski, A. (2009). *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

- Miodek, J. (2012). *Polszczyzna różnych pokoleń*. W: A. Markowski, R. Pawelec (red.), *Oblicza polszczyzny*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury
- Ożóg, K. (2014). *Mody językowe we współczesnej polszczyźnie*. W: M. Kułakowska, A. Mysza (red.), *Kultura mówienia dawniej i dziś*. Rzeszów: Podkarpackie Centrum Edukacji Nauczycieli
- Ożóg, K. (2019). *Język współczesnej młodzieży – między kodem ograniczonym a kodem rozwiniętym*. W: M. Kielar-Turska, S. Milewski (red.), *Język w biegu życia*. Gdańsk: Harmonia Universalis
- Pankowska, D., Bieganowska-Skóra, A., (2018). *Wulgaryzacja języka jako kontekst socjalizacji dzieci i młodzieży*. Przegląd Badań Edukacyjnych, 27, 2
- Plucińska, A., (1995). *Językowy portret „deszczu” w wypowiedziach dzieci i młodzieży*. W: K. Ożdżyński (red.), *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Porayski-Pomsta, J. (1999). *Kultura języka*. W: S. Dubisz (red.), *Nauka języka dla polonistów*. Warszawa: Książka i Wiedza
- Ratajczak, M. (2012). *(Nie)kompetencje językowe*. W: A. Markowski, R. Pawelec (red.), *Oblicza polszczyzny*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury
- Sileńska, A., Szpunar, K. (2020). *Przemoc i agresja u dzieci i młodzieży. O języku agresji. Człowiek i Społeczeństwo*, L
- Skowronek, B. (2005). *Kształcenie sprawności komunikacyjnej młodzieży na tle przemian współczesnej kultury i języka*. W: Z. Uryga, M. Sienko (red.), *Kształcenie sprawności językowej i komunikacyjnej. Obraz badań i działań dydaktycznych*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej
- Stępień-Nycz, M. (2019). *Emocje w języku. Komunikowanie i odczytywanie emocji wyrażanych w języku*. W: M. Kielar-Turska, S. Milewski (red.), *Język w biegu życia*. Gdańsk: Harmonia Universalis
- Synowiec, H. (1985). *Rozwój słownictwa nazywającego cechy osobowości w języku dzieci i młodzieży*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
- Synowiec, H. (2017). *Słotwórstwo w szkole a potrzeby językowe uczniów*. W: K. Czarnecka, M. Grzelka (red.), *Ars Didactica. Księga jubileuszowa Profesor Haliny Zgólkowej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Szymańska, M. (2012). *Metafory w twórczych wypowiedziach pisemnych uczniów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego
- Szymańska, M. (2013). *Czy kminie? – czyli o języku młodzieży*. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, 4, 140
- Wileczek, A. (2021). *Współczesna młodomowa. Lingwistyczno-kulturowe konceptualizacje zjawiska*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, VI
- Włodarczyk, J. (2014). *Mowa nienawiści w Internecie w doświadczeniu polskiej młodzieży*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Fundacja Dzieci Niczyje
- Wojnarska, A. (2013). *Kompetencje komunikacyjne nieletnich*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Zgółka, T. (1980). *Język. Kompetencja. Gramatyka. Studium z metodologii i lingwistyki*. Poznań – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe
- Zgólkowa, H. (1995). *Odbicie „edukacji pozaszkolnej” w słownictwie uczniowskim*. W: K. Ożdżyński (red.), *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Zgólkowa, H. (red.), (2004). *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Europa
- Zgólkowa, H. (2012). *Gwara uczniowska (szkolna) w poszukiwaniu inspiracji*. W: A. Markowski, R. Pawelec (red.), *Oblicza polszczyzny*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury